

Leena Tomanterä 1946–2016

Arvostettu tutkijakonservaattori ja arkeologi Leena Tomanterä kuoli 6.11.2016 kotonaan Helsingissä. Hän oli syntynyt Eurassa 16.4.1946. Yllättävän kuoleman kohdatessa Leena oli 70-vuotias. Hän oli jäänyt eläkkeelle Museovirastosta Kansallismuseon konservointilaitokselta yli 40-vuotisen uran jälkeen vuonna 2014.

Kun Leenaa muistellaan, aina ensimmäisenä nousee esiin se, kuinka mukavaa oli mennä Leenan luo konservointilaboratorioon ja kuinka ystävällisen vastaanoton tulija siellä sai. Vaikka maakunnasta pääkaupunkiin tulleen arkeologin työmatkan aiheena olisi ollut käynti Museoviraston pääkonttorissa Nervanderinkadulla, hän poikkeuksetta suuntasi kulkunsa myös konservointilaitokselle Leenaa tapaamaan. Leenalla ei koskaan ollut niin kiire, ettei hän olisi ehtinyt ottaa vierasta vastaan. Kun ensin oli katsottu, mitä kiinnostavaa oli parhaillaan työn alla, jatkettiin keskustelua kahvi-

mukin ääressä. Kahvittelun jälkeen joku vieraistakin saattoi seurata Leenaa konservointilaitoksen ulko-oven pieleen ”harjoittamaan syntiä”. Leena oli huumorintajuinen ja reilu ystävä, tutussa seurassa sosiaalinen, mutta isomassa joukossa hän mieluummin vetäytyi syrjään. Hän oli vaatimaton, eikä tuonut itseään ja tekemisiään esille, mutta tilanteen niin vaatiessa ilmaisi kyllä selkeästi näkemyksensä puheena olevasta aiheesta.

Leena oli erittäin taitava käsistään; hän valmisti jo lapsena pikkuruiset huonekalut nukkekotiin, konservaattorina muovaili muutamalla kädenliikkeellä näyttelyrekvisiitaksi ahvenet ja pyöräytti kaasuliekin hehkussa lasitangosta värikkäät helmet. Monenlaiset käytännön ongelmat ratkesivat Leenan kekseliäisyyden ansiosta. Hän oli huippuluokan valokuvaaja ja ajan hermolla uusimpien tekniikoiden ja laitteiden kanssa. Hän esimerkiksi otti videokameran dokumentointivälineeksi ensimmäisten joukossa.

Leena tunsu Kansallismuseon rautakauden kokoelmat paremmin kuin kukaan muu. Hänen tietämyksensä oli muutoinkin uskomattoman laaja, ja hän jakoi sitä auliisti eteenpäin. Lukuisat arkeologian opiskelijat ovat graduntekovaikheessa suunnanneet Leenan puheille ja saaneet häneltä neuvoja ja ohjausta. Leena ohjasi myös monia väitöskirjantekijöitä ja konservaattoriopiskelijoiden lopputöitä. Erittymisen syvästi Leena oli perehtynyt materiaalien ja valmistustekniikoiden tutkimuksiin, joita hän oli opiskellut Saksassa ja Sveitsissä 1970-luvun loppupuolella. Metallili- ja tekstiililöydöt olivat Leenan vahvinta osaamisaluetta. Vuonna 1978 valmistuneen pro gradu -tutkimuksen aiheena oli Köyliön Vanhakartanon kaksi miekkahautaa (Helsingin yliopiston arkeologian laitos, Moniste n:o 16). Samana vuonna julkaistiin Tampereen Vilusharjun tekstiililöydöt (Karhunhammas 3, liite 2) ja artikkeli Euran puvun tekstiiliaineistosta (Vakkanen 3). Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander esitteli vuonna 1982 Luistarin haudan 56 löytöjen mukaan tehdyn, Leenan ja Seija Sarkin tekstiilitutkimuksiin pohjautuvan viikinkiaikaisen Euran muinaispuvun, joka oli ensimmäinen tieteellisesti perusteltu pukurekonstruktio Suomessa.

Vuonna 1985 vietettiin Kalevalan 150-vuotisjuhlavuotta, jonka näyttely syntyi Museoviraston ja Kalevala Korun yhteistyönä. Näyttelyä varten haluttiin tehdä uusi ristiretkiajan muinaispukurekonstruktio. Leena Tomanterä tutki Maskun Humikkalan kalmiston haudan 32 löytöaineiston, johon perustuvan puvun valmistaja hammaslääkäri Riitta Lavonius ja työryhmä Heinolan seudun Kalevalaisista Naisista. Leena ja Riitta olivat tutustuneet 1970- ja 80-lukujen vaihteessa, kun Riitta oli tullut katsomaan Kansallismuseossa esillä olevan Perniön puvun yksityiskohtia, jotta Heinolassa olisi osattu valmistaa samanlainen puku. Perniön pukunukke oli kuitenkin väliaikaisesti poissa näyttelystä, koska tekstiileihin oli tullut turkiskuoriaisia ja ne oli pitänyt pakastaa. Leena haki puvun karanteenista, esitteli sen Riitalle ja opasti samalla, kuinka esimerkiksi viitan päätyjen iskunauharistikko kuului tehdä oikealla tavalla. Perniön puvun valmistamisesta lähti Heinolassa liikkeelle muinaispukuharrastus, jonka tuloksena kaupunkiin syntyi ainutlaatuinen kokoel-

ma, johon kuuluvat kaikki seitsemän suomalaista rautakauden pukurekonstruktioita. Leenan ja Riitan kohdalla kahden kädentaitajan kemiat kohtasivat ja yhteistyö sujui erinomaisesti alusta alkaen. Leena oli Lavoniusten kesämökillä värjäämässä kasvivärein lankoja Maskun pukua varten, ja Riitalla oli oma kahvikuppi konservointilaitoksella. Hedelmällinen yhteistyö Heinolan seudun Kalevalaisten Naisten kanssa oli yksi ilmentymä siitä, kuinka Leenan vaikutus ulottui kauas maakuntiin ja myös ammattipiirien ulkopuolelle.

Maskun muinaispukuun kuuluu päähine, joka oli uusi ja aivan erilainen tulkinta samasta aineistosta, jonka pohjalta Tyyni Vahter oli julkaissut 1950-luvulla rekonstruktiopiirroksen varsinaissuomalaisesta kaarihunnusta. Täysin toisenlaiseen malliin päädyttiin 30 vuotta myöhemmin tutkimalla tekstiilinjänteet tarkasti loimi- ja kudelankojen kulkusuuntia seuraten. Päähinerekonstruktioita oli Leenan kanssa laatimassa Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander, joka valmisti sinisestä villakankaasta mallikappaleen ja kirjaili sen reunaan keltaisella langalla ”pronssi-renkaat”. Tätä prototyyppiä Leena ja Pirkko-Liisa sitten sovittivat Museoviraston kirjaston hyllyjen välissä.

Leenan julkaisu-uutelo on mittava. Useimmissa artikkeleissaan hän käsitteli metalliesineiden koostumusta ja valmistustekniikoita. Leenan suuresti arvostama yhteistyökumppani analysoitaessa metallilöytöjen koostumuksia oli Seppo Hornytzkyi. Leena oli analyttinen ja systemaattinen tutkija, joka havainnoi yksityiskohdat tarkasti ja hahmotti niiden perusteella laajemmat kokonaisuudet ja yhteydet. Hän oli Suomessa kokeellisen arkeologian uranuurtaja, joka itse solkia valamalla selvitti muinaisten solkivalureitten ja koruseppien työmenetelmiä. Suomalaisia soikeita kupurasolkia ja niiden valmistusta käsittelevä artikkeli *Mikkelin pronssit* (Kalmistojen kertomaa, 1994) kuvaa erinomaisesti Leenan tarkkaa ja perusteellista tutkijanluonnetta.

Leena oli laboratiivisen arkeologian ja maalöytöjen röntgenkuvauksen kehittäjä. Hänen ansiostaan röntgenkuvista tuli tärkeä konservoinnin ja tutkimuksen dokumentointi- ja apuväline. Leenalla oli myös aivan erityinen kyky tulkita arkeologista esineistöä ja hahmottaa huonokuntoisestakin löydöstä sen alkuperäinen luonne. Esimerkiksi artikkelissaan Suomen leijonahelaisista veitsentupista (Muinasaja teadus 18, 2006) Leena nosti esiin aiemmin lähes olemattomalle huomiolle jääneet löytöharvinaisuudet.

Vuonna 1987 ilmestynyt Leena Tomanterän saksankielinen neulakinnasartikkeli (Fennoscandia Archaeologica IV) oli vuosikymmeniä ainut suomalaisia neulakinnaslöytöjä käsitellyt kooste. Julkaisemattomia ja sen vuoksi vähemmän tunnettuja ovat Leenan pitämät lukuisat muinaistekstiilejä käsittelevät esitelmät, joiden aiheina olivat esimerkiksi putkihulpio ja spiraalein koristellut villavaipat. Naisten ristiretkiaikaisista spiraalikoristeisista viitoista Leena esitelmöi muun muassa vuonna 1990 NESAT-symposiumissa Tanskassa. Hämäläisten vaippojen koristelua käsittelee artikkeli Muinais-Hämeen tekstiileistä (Sinihomeet kultavyöt, 2003).

Jo opiskeluaikojen matkoilla 1960-luvun loppupuolella Leena oli luonut suhteita Neuvosto-Viron ja -Latvian arkeologeihin. Kun kollegat Baltian maista myöhemmin pääsivät käymään Suomessa, vieraanvarainen majapaikka löytyi aina Leenan kotoa. Jos puolestaan Leenan kotimainen kollega lähti neuvostoaikana Tallinnaan, Leena huolehti aina mukaan tavarapaketin ja antoi osoitteen, mihin se piti toimittaa terveisten kera. Vielä 2000-luvullakin lämpimät talvisukkahousut ja Fazerin suklaalevy kulkivat käsipostissa Riikaan Anna Zarinalle. Baltian maiden arkeologit arvostivat Leenaa suuresti myös tieteellisten ansioiden vuoksi, ja Viron valtio myönsi hänelle vuonna 2006 Marianmaan ristin ritarikunnan kunniamerkin.

Eura oli Leenan syntymäpitäjä, mutta lapsuutensa ja nuoruutensa hän vietti Kemijärvellä. Pohjoisen nuotti kuului Leenan puheessa, ja Kemijärven kaarnikkamaille hän suuntasi siskojensa kanssa jokavuotisen marjastusmatkan. Muutoin Leena viihtyi vapaa-ajallaan Mäntyharjulla suvun vanhalla huvilalla, jota hän kunnosti ja jonka puutarhaa hän hoiti.

Leena oli nelilapsisen sisarusarjan nuorimmainen, joka velvollisuudentuntoisesti huolehti ikääntyvistä perheenjäsenistä. Ensin kotona hoidettavana oli pyörätuoliin sidottu vanha äiti, myöhemmin Leena oli dementoituneen siskonsa omaishoitaja. Talouteen kuului tärkeänä jäsenenä vuosia myös Misu-kissa, jolle kelpasi vain Leenan kotimatalla Stockmannilta ostama tuore jauheliha. Leena kulki aina valppaana ja ympäristöään tarkkaillen. Niinpä iltakävelyllä kaupungissa saattoi matkan varrelle sattuneelta remonttitalon roskalavalta tarttua mukaan kunnostettavaksi kelpaava huonekalu tai muu tarvekapine. Vastapainona vapaa-ajallakin harjoitetuille kädentöille Leenalla olivat klassisen musiikin konsertit ja teatteriesitykset, joihin hänet oli helppo houkutella mukaan.

Leenan syvälinen asiantuntemus oli kysyttyä sekä työpaikalla että sen ulkopuolella, ja puhelinoimit ja kollegojen kysymykset keskeyttivät usein hänen oman työrupeamansa. Konservointilaboratoriossa paloikin yleensä valo iltamyöhään ja viikonloppuisin, kun Leena teki töitä. Hän oli täydellisesti työlleen omistautunut tutkija ja konservaattori sekä arvostettu opettaja, jota monet konservaattorit ja arkeologit muistavat suurella kiitollisuudella. Leenalle myönnettiin virka-ansioistaan vuonna 2003 Suomen Leijonan ritarimerkki. Kun Leena jäi eläkkeelle, hänen tarkoituksenaan oli saattaa valmiiksi jo pitkälle työstetty väitöskirja. Elämäntilanne ei kuitenkaan antanut enää mahdollisuutta keskittyä tieteelliseen työhön.

Jaana Riikonen

Valokuva: Jussi-Pekka Taavitsainen